

IN MEMORIAM

DOI 10.15290/sw.2022.22.20

Wspomnienie o Panu Profesorze Janie Czykwinie

*I ja byłem z Wami (I я был з вами)*¹

Odszedł prof. dr hab. Jan Czykwin – wybitny literaturoznawca, białoruski poeta, tłumacz i znakomity wykładowca.

Prof. Jan Czykwin urodził się 18 maja 1940 roku w Dubiczach Cerkiewnych. Studia wyższe ukończył w 1964 roku na Uniwersytecie Warszawskim, na kierunku rusycystyki. Jego droga zawodowa związana była z Warszawą i Białymstokiem. Początkowo pracował jako wykładowca w swojej Alma Mater, a od 1969 roku wykładał na filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku, gdzie w latach 1985–1988 pełnił funkcję kierownika Zakładu Filologii Rosyjskiej. Od roku 2002 do 2008 był dyrektorem Instytutu Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu w Białymstoku. Przez kilkanaście lat piastował także stanowisko kierownika działającej w ramach instytutu Katedry Rosyjskiej Literatury Dawnej. Przez cały czas pracy na białostockiej uczelni aktywnie zajmował się działalnością organizacyjną jako członek rad i komisji naukowych. W pamięci studentów zapisał się jako świetny, choć wymagający, wykładowca. Jego erudycyjne, interesujące wykłady z historii literatury rosyjskiej i białoruskiej przyciągały liczne grono słuchaczy.

Zainteresowania badawcze Prof. Jana Czykwina skonkretyzowały się już na początku drogi naukowej i były ściśle powiązane z jego pasją pisarską oraz działalnością przekładową. Jak sam wspominał, interesował go żywioł Słowa, w tym przede wszystkim sfera poezji². Był autorem wielu cenionych prac naukowych z zakresu literatury rosyjskiej i białoruskiej. Spod Jego pióra wyszły artykuły poświęcone XX-wiecznej liryce rosyjskiej, między innymi utworom Siergieja Jesienina i Leonida Martynowa³. Jednak szczególnym zamiłowaniem Prof. Jan Czykwin darzył

¹ Я. Чыквін, *Кругавая чара*, Беласток 1992, s. 5.

² Patrz: *Białostockie środowisko filologiczne 1968–2018. Historia w 45 wywiadach*, red. J. Ławski, D. Sołowiej, Białystok 2018, s. 89.

³ Patrz: J. Czykwin, *Kilka uwag o problemie pracy w liryce Jesienina, Sergiusz Jesienin (1895–1925): materiały ogólnopolskiej konferencji poświęconej postaci S. Jesienina*, Białystok 1987, z. 53 „Zeszyty Naukowe – Uniwersytet Warszawski. Filia w Białymstoku. Humanistyka (1977)”, t. 10, s. 87–97. Idem, *Problemy etyczne w powojennej liryce Leonida Martynowa*, „Zeszyty Naukowe – Uniwersytet Warszawski. Filia w Białymstoku. Humanistyka (1977)”, t. III, z. 12, 1975, s. 179–204.

literaturę rosyjską XIX wieku, co zaowocowało licznymi publikacjami naukowymi⁴, w tym ogłoszoną w 1984 roku rozprawą habilitacyjną, zatytułowaną *Afanasij Fet. Studium historycznoliterackie*⁵. W monografii tej została zaprezentowana recepcja spuścizny literackiej rosyjskiego poety, analiza Fetowskiej refleksji na temat „czystej sztuki” i kategorii piękna, rola i miejsce tego twórcy w dziewiętnastowiecznej polemice wokół relacji pomiędzy sztuką a rzeczywistością. W pracy zostało także omówione zainteresowanie autora *Starych listów* psychologicznymi aspektami powstawania utworu literackiego, specyfiką procesu twórczego i autotelicznością dzieła literackiego.

Naukowe rozważania Prof. Jana Czykwina nad literaturą białoruską miały charakter przekrojowy. Obejmowały między innymi kwestię literatury białoruskiej w Polsce i specyfikę funkcjonowania literatur mniejszości narodowych⁶. Wiele artykułów naukowych zawierało rozważania na temat procesu rozwoju literatury białoruskiej (interesująca była zwłaszcza propozycja osadzająca ową literaturę narodową w kontekście filozofii europejskiej (wpływ idei Blaise’a Pascala) i ludowego światopoglądu wschodniosłowiańskiego (wpływ Awwakuma)⁷. Gros prac zostało poświęconych analizie wybranych aspektów twórczości poszczególnych pisarzy białoruskich, takich jak Maksim Bahdanowicz (1891–1917), Maksim Tank (1912–1995), Janka Juchnawiec (1921–2004) czy Natalia Arseniewa (1903–1997)⁸. Przy czym, efektem badań spuścizny literackiej wspomnianych poetów były nie tylko prace naukowe, ale także wykonane przez Prof. Jana Czykwina przekłady ich utworów na język polski.

Oryginalnym osiągnięciem, zarówno naukowym, jak i translatorskim, była wydana w 2008 roku krytyczna edycja przekładu z języka staropolskiego na białoruski *Pamiętników janczara Konstantyna Michajłowicza z Ostrowicy*, napisana między

⁴ Poza tekstami naukowymi został także opublikowany zbiór wierszy pod redakcją Profesora Jana Czykwina *Poezja rosyjska 1840–1895. Antologia*, adresowany zarówno do studentów, jak też miłośników literatury rosyjskiej. *Poezja rosyjska 1840–1895. Antologia*, red. J. Czykwina, Warszawa 1984.

⁵ J. Czykwina, *Afanasij Fet. Studium historycznoliterackie*, Białystok 1984.

⁶ Idem, *The dice has been cast (Belarussian literature in Poland since mid twentieth century)*, „Annus Albaruthenicus”, t. 7, Krynki 2006, s. 67–75. *Шлях на прамой часу. Да гісторыі беларускай літаратуры Польшчы. 1958–2008 гг.* Пад рэдакцыяй Яна Чыквіна, Беласток 2007.

⁷ Idem, *“Паскалеўскі” і “авакумаўскі” шляхі развіцця беларускай паэзіі*, (w:) *Шлях на прамой часу. Да гісторыі беларускай літаратуры Польшчы. 1958–2008 гг.* Пад рэдакцыяй Яна Чыквіна, Беласток 2007, s. 183–192.

⁸ Idem, *Максім Багдановіч і беларуская паэзія 20–30-х гадоў*, (w:) *Dialog sztuk w kulturze Słowian wschodnich*, pod red. J. Kapuścika, t. II, Kraków 2008, s. 207–214; Idem, *Польскія аспекты ранняй творчасці Максіма Танка*, „Acta Polono-Ruthenica” XIII, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2009, s. 43–47; Idem, *Канцэпцыя беларускага нацыянальнага лёсу (аповесць “Яно” Янкі Юхнаўца)*, (w:) *W kręgu problemów językoznawstwa i literaturoznawstwa. Studia i wspomnienia poświęcone pamięci profesora Alberta Bartoszewicza w V rocznicę Jego śmierci*, red. nauk. N. Kasperek, A. Koseski, W. Piłat, J. Sobczak, Warszawa 2006, s. 123–131. Czykwina J., *Народ як акцыялагічная праблема ў творчасці Наталлі Арсенневай*, „Białorusistenistyka Białostocka” nr 1, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2009, s. 7–16.

rokiem 1496 a 1501 (*Запіскі янычара. Хроніка аб турэцкіх справах Канстаціна, сына Міхайла Канстанціновіча, серба з Астроўіцы, які быў узяты туркамі ў янычары*), zrealizowana we współpracy z Haliną Twaranowicz⁹. Było to pierwsze białoruskojęzyczne tłumaczenie tego zabytku piśmiennictwa słowiańskiego.

Profesor Jan Czykwina aktywnie działał także na płaszczyźnie redaktorskiej. Współredagował liczne monografie naukowe. Od 1998 roku był redaktorem czasopisma literacko-artystycznego „Termapily” („Термапілы”)¹⁰. Dzięki jego zaangażowaniu powstały dwa czasopisma naukowe: „Studia Wschodniosłowiańskie” i „Białorutenistyka Białostocka”.

Działalność naukowa Prof. Jana Czykwina została uhonorowana nadaniem mu w 1998 roku tytułu profesorskiego.

Szacunek do książek, słowa drukowanego Jan Czykwina wyniósł z domu rodzinnego. Będąc jeszcze uczniem liceum, debiutował na łamach białoruskiego tygodnika „Niwa”, publikując tam w 1957 roku swoje wiersze. Można stwierdzić, że autor liryków był „surowym krytykiem własnych utworów”, cyzelował każdą swoją wypowiedź. Stawianiem sobie przez poetę maksymalnych wymagań można wytłumaczyć fakt, że od prasowego debiutu w 1957 roku do wydania pierwszego zbiorku poetyckiego *Idę (Іду)* w 1969 roku minęło dwanaście lat. W książce tej utwory ukazywały bogaty świat poetycki, łączący kultury wschodu i zachodu, które ukształtowały twórcę. Wiele liryków z tomu *Idę* skrywa tęsknotę Czykwina za ponadczasowymi, trwałymi wartościami (takimi jak rodzina, miłość, ukochanie ojczystej przyrody), ukrytymi w świecie jego dzieciństwa, białoruskim świecie podlaskiej małej ojczyzny. Ich znaczenie jest eksponowane w motywach domu, rodziców, pór roku, wiejskiego pejzażu. W wierszach, zawartych w tym zbiorku, pojawia się także pierwiastek autobiograficzny, związany z przeprowadzką poety z rodzinnej wsi – Dubicz Cerkiewnych do miasta, Bielska Podlaskiego. Wydarzenie to zostało ukazane w utworach z perspektywy dziesięcioletniego dziecka, dla którego zmiana ta była swoistym dramatem. I chociaż z czasem polubił to miasto, którego obraz idealizował w późniejszej twórczości, to opuszczenie sielskiej Arkadii powracało we wspomnieniach poety, urastając do rangi „utraconego raj”. W istocie obie miejscowości pozostały dla niego żywym, choć nie jedynym, źródłem twórczego natchnienia.

Już rok później ukazała się następna książka Jana Czykwina *Święta studnia (Святая студня, 1970)*. W recenzji tego tomu Sokrat Janowicz nazwał swego kolegę po piórze „twórcą o dużych możliwościach”¹¹, zaś w przedmowie do trzeciej książki Czykwina *Niepokój (Неспакой, 1977)* słusznie wskazał na filozoficzność, melancholię i refleksyjność jako cechy, będące kwintesencją poetyki tegoż autora.

⁹ *Запіскі янычара. Хроніка аб турэцкіх справах Канстаціна, сына Міхайла Канстанціновіча, серба з Астроўіцы, які быў узяты туркамі ў янычары*, пад рэд. Яна Чыквіна, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Беласток 2008.

¹⁰ Od 1998 r. ukazało się dwadzieścia pięć numerów czasopisma „Termapily” („Термапілы”). Dzięki staraniom Prof. Jana Czykwina skupiało ono pisarzy i poetów białoruskich pochodzących z Białorusi, Polski, jak też przebywających na emigracji, dzięki czemu stanowiło swoiste centrum białoruskiego życia kulturalnego.

¹¹ С. Яновіч, *Неспакой творчасці*, [у:] Я. Чыквін, *Неспакой*, Беласток 1977, s. 3–4.

W latach 70. i 80. XX wieku utwory autora *Jesieni* ukazywały się stosunkowo często także w polskich czasopismach literackich (między innymi „Kontrastach” i „Akencie”). O tym, że twórczość białoruskiego poety interesowała polskie audytorium świadczy warszawskie wydanie czwartego zbiorku poetyckiego *Na progu świata* (*Ha napoże cweły*, 1983), w którym obok wierszy przełożonych na język polski (m.in. przez Elżbietę Feliksiak, Jerzego Litwiniuka, Wiktora Woroszyńskiego), zostały również zamieszczone utwory Czykwina napisane po polsku. Niewątpliwie interesująca dla czytelników była ogólnoludzka, ponadczasowa problematyka zawartych w tym zbiorze wierszy, oscylująca wokół kwestii istnienia ludzkiej jednostki oraz jej relacji z otaczającym światem i społeczeństwem. Teresa Zaniewska, autorka monografii naukowej o poezji białoruskiej w Polsce po 1956 roku, wskazywała, że zaprezentowana w tym wydaniu poezja twórcy *Vita mea* posiada dwa wymiary: „jest filozoficzną refleksją, rozpamiętywaniem złożoności ludzkiej natury oraz kondycji człowieka i wyrazem pamięci zbiorowej”¹².

Szczególnie interesującym tomem, opublikowanym w 1988 roku, był *Splot słoneczny* (*Сонечная вязь*, 1988). Ten bilingwalny, białorusko-polski zbiorek zawierał utwory, które Waldemar Smaszcz nazwał „niesłuchanie subtelnymi lirykami”, „prawdziwą próbą możliwości języka poetyckiego liryki białoruskiej”¹³. Zgodzić się należy z badaczem, że Czykwina w *Splocie słonecznym* „jawi się jako najczystszy liryk, a tonacja jego poetyckiej mowy (...) sięga niemal granicy, za którą pozostaje już tylko pełne zadumy milczenie”¹⁴.

W kolejnych latach pojawiły się takie książki, jak *Mgnienie jasne* (*Светлы міг*, 1989), *Krążący kielich* (*Кругавая чара*, 1992), *Świat pierwszy i ostatni* (*Свет першы і апошні*, 1997).

Nowe tysiąclecie okazało się płodne twórczo dla Prof. Jana Czykwina. W wydawniczym cyklu Biblioteczki BSL „Białowieża” ukazały się Jego poetyckie zbiory: *Kredowe koło* (*Крэдавае кола*, 2002), *Garść piasku* (*Жменя пяску*, 2008), *Jedynie życie. Wybór* (*Адно жыццё. Выбранае*, 2009), *Na skraju Dubicz-Cerkiewnych* (*На беразе Дубіч-Царкоўных*, 2010), *Zdarzyło się być* (*Здарылася быць*, 2015). W 2018 roku został wydany napisany prozą zbiór opowiadań i miniatur filozoficznych, zatytułowany *Trójskrzydłe ptaszki* (*Троіскрылыя птушкі*, 2018). Rok przed śmiercią ukazał się ostatni tom wierszy poety *Przy stole ognistym* (*Пры сталле агнявым*, 2021).

Na ukształtowanie osobowości twórczej Jana Czykwina i specyfikę jego utworów wpłynęło kilka istotnych czynników. Przede wszystkim swój ślad odcisnęła pograniczna przestrzeń Podlasia, zamieszkiwanego przez różne narodowości (polską, białoruską, ukraińską, żydowską, tatarską). Urodzony na podlaskiej wsi, w rodzinie o korzeniach białoruskich poeta z jednej strony przynależał do ludowej kultury białoruskiej, z jej zwyczajami i mentalnością, z drugiej zaś bliski był mu polski język i dziedzictwo kulturowe. Wzrastanie w owej koegzystencji rozmaitych kultur sprawiło, że twórcę cechowała otwartość na Innego, pełna szacunku tolerancja dla

¹² T. Zaniewska, *Poetycki świat Jana Czykwina*, [w:] eadem, *Podróż daremna*, Białystok 1992, s. 71–72.

¹³ W. Smaszcz, *Piasek dni i kamienie nocy*, „Ніва” 1988, № 50, s. 4.

¹⁴ Ibidem, s. 4.

odmiennych postaw i przekonań, przy jednoczesnym poszanowaniu własnego języka i tradycji przodków. Kolejnym elementem, który niewątpliwie wpłynął na światopogląd poetycki autora *Kamienia*, było jego rusycystyczne wykształcenie i świetna znajomość rosyjskiej spuścizny literackiej, filozoficznej i kulturowej. Owa różnorodność źródeł twórczej inspiracji sprawiła, że w Czykwinowskich utworach można odnaleźć zarówno nasycone archetypami obrazy życia wiejskiego i opisy ludowych białoruskich tradycji, jak też zwięzłość i precyzję poetyckiego słowa, tak charakterystyczne dla polskiej poezji drugiej połowy XX wieku oraz interferencję poetyckiego obrazu i myśli filozoficznej, cechującą rosyjską lirykę dziewiętnastowieczną.

Zdaniem Waldemara Smaszcz, poezja Jana Czykwina należy do dwóch literatur narodowych: polskiej, z racji miejsca urodzenia i zamieszkania poety, i białoruskiej, ponieważ została zapisana w tym języku i wpisuje się w estetyczno-duchową konceptualną jedność białoruskiego piśmiennictwa¹⁵. Uładzimir Kalesnik nazwał twórcę białoruskim intelektualistą europejskiej klasy¹⁶.

Jednocześnie oryginalna poetycka wykładnia problemów ludzkiego istnienia (miłości, śmierci, sensu życia), ujmujące poetyckie pejzaże i intymna, kameralna atmosfera dzieł autora *Poza obrębem* sprawiają, że jego spuścizna literacka ma charakter czasowy i ogólnoludzki. Jest interesująca dla czytelników oraz badaczy, wywodzących się z różnych kręgów kulturowych¹⁷.

Talent pisarski autora *Spleenu* znalazł swój wyraz nie tylko w jego oryginalnej twórczości, ale także w sferze przekładów literackich. W białoruskojęzycznej prasie literackiej były publikowane Jego tłumaczenia z poezji polskiej. W 1999 roku zaś w Białymstoku ukazała się interesująca antologia poezji polskiej w przekładzie na język białoruski *Liście srebrnej topoli. Z liryki polskiej XX wieku (Лісьце срэбнай тополі. З польскай лірыкі XX ст., Беласток 1999)* zawierająca między innymi tłumaczenia utworów Czesława Miłosza, Wisławy Szymborskiej, Tadeusza Różewicza, Stanisława Barańczaka, Stanisława Grochowiaka, Bolesława Leśmiana. Tłumaczył także lirykę białoruską na język polski (wiersze Alesia Razanawa, Jerzego Marczuka i innych).

Prof. Jan Czykwin był członkiem międzynarodowych i krajowych towarzystw literackich oraz naukowych, między innymi Związku Literatów Polskich, Związku Pisarzy Białoruskich, Międzynarodowego Stowarzyszenia Białorutenistów oraz białoruskiego PEN-Centrum. Od 1989 roku aż do swej śmierci sprawował funkcję prezesa Białoruskiego Stowarzyszenia Literackiego „Białowieża”, skupiającego tworzących w języku białoruskim pisarzy Podlasia. Pod jego kierownictwem stowarzyszenie to rozwinęło swoją działalność. Zainicjowana została seria wydawnicza

¹⁵ W. Smaszcz, *Piasek dni...*, s. 4.

¹⁶ П. Латушка, *Ян Чыквін заўсёды будаваў культурны мост*, „Ніва” 2022, 27 września, s. 1.

¹⁷ Świadczy o tym liczba prac, w tym monografii wieloautorskich, poświęconych analizie twórczości Jana Czykwina. Jako przykład można wskazać takie pozycje, jak: B. Siwek, *„Zdarzyło się być...”*. W świecie poetyckiej wyobraźni Jana Czykwina, *Slavia-Casopis pro Slovanskou Filologii* 2020, t. 89, nr 34, s. 425–431; A. McMillin, *The Melancholy Muse of Jan Czykwin*, „Termapily” 2008; *Literatury wschodniosłowiańskie. Z najnowszych badań*, pod red. H. Twaranowicz (Białystok 2010) czy *Над святою студняй. Творчая індывідуальнасць Яна Чыквіна*, пад ред. Г. Тварановіч і А. Альштынюк, (Беласток 2020).

„Biblioteczki BSL Białowieża”, w której do 2021 roku opublikowano 112 tomów. Znacznie zwiększyła się liczba członków organizacji, regularnie odbywały się seminaria twórcze i konferencje.

Urodzony i wychowany na Podlasiu, które nazywał swoją „małą ojczyzną”, Prof. Jan Czykwin zapisał się w świadomości społeczeństwa jako popularyzator i współtwórca kultury białoruskiej, upowszechniający bogatą wielonarodową tradycję naszego regionu. Za swoją działalność na tym polu został uhonorowany wieloma prestiżowymi nagrodami, w tym Złotym Medalem „Zasłużony Kulturze Gloria Artis” (2008 r.) roku oraz medalem Franciszka Skaryny (2015 r.).

Pozostaje żal, że nie ma już wśród nas wielkiego autorytetu naukowego, wybitnego znawcy literatur wschodniosłowiańskich, świetnego poety i tłumacza, wychowawcy wielu pokoleń filologów. Odszedł ku wieczności 14 listopada 2022 roku, dołączając do swoich kolegów-pisarzy: Jerzego Wołkowyckiego, Sokrata Janowicza, Wiktora Szweda, Aleksandra Barskiego, Heleny Aniszewskiej, Włodzimierza Hajduka. Miejscem wiecznego spoczynku Profesora Jana Czykwina jest grób rodzinny na cmentarzu w Bielsku Podlaskim.

Joanna Dziedzic, Anna Sakowicz